

Változás és/vagy stabilitás

A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről

A tanulmány célja: yázlatos, de átfogó képet adni a „Romániai Magyar Társadalomról”. A szerzők a több mint tíz éve végzett terepmunka eredményei nyomán azt az álláspontot képviselik, hogy a Romániában élő magyarság „társadalomként” szerveződött meg és működik. Olyan társadalomként, amelynek nincsenek fizikai, jogi, adminisztratív határai, de működési módja kitermelte a társadalomként való működéshez szükséges struktúrákat. A tanulmány röviden elemzi az RMT-t övező kontextust, jelzi az RMT kialakulását segítő faktorokat. Részletesen elemzi az RMT mai működésének legfontosabb komponenseit, majd pedig fölvezolja a mai működésből kikövetkeztethető legfontosabb trendeket.

Ez a tanulmány egy kutatássorozat bevezető anyaga. Intézményünk, a KAM - Regionális és Antropológiai Kutatások Központja keretében sorozatban kívánunk foglalkozni az RMT legfontosabb szerkezeti komponenseinek vizsgálatával (az intézményesedés jellemzői; az elit szerepe az RMT szerkezetében; az RMT társadalmi nyilvánosságának szerkezete stb).

Bevezetés

A Romániában élő magyarság megjelölésére többféle közéleti/politikai kifejezés van forgalomban. Ezek a kifejezések kivétel nélkül metaforikus jellegűek. Ez azt jelenti, hogy az egyes kifejezések inkább körülírnak és nem definiálnak, inkább képszerűek mint tárgyilagosságok, használatuk során érzelmi és ideologikus mozzanatokot közvetítenek, illetve generálnak.

A metaforikus megjelölések tartós használatára ma négy olyan jelentősebb társadalmi szereplő (a továbbiakban: aktor) törekszik,

A tanulmány az Intézményünkben folytatott kutatási programok eredményeinek közös földolgozása alapján készült. Az itt közölt szövegváltozat összeállítója Biró A. Zoltán.

amelyeknek meghatározó súlya van a Romániában élő magyarság sorsának alakulásában. Ezek közül a magyarországi elit legszívesebben az „erdélyiek”, illetve a „határon túli magyarok” kifejezést használja. Erősnek tekinthető a nyugati magyar diaszpóra megjelölési törekvése, amely már hosszabb ideje az „erdélyi magyarok” megjelölést helyezi előtérbe. A román társadalom részéről „a magyarok” megjelölés kap prioritást. A romániai magyar elit legszívesebben a „magyar kisebbség”, „romániai magyarság” megnevezést használja.

Természetesen voltak és vannak más próbálkozások is, amelyek általában korlátozott érvényűek maradnak. Ilyen volt a szocializmus által preferált „együttélő nemzetiség”, vagy az RMDSZ által újabban javasolt „magyar nemzeti közösség”. Érdekes viszont, hogy a nemzetközi szabványok szerinti formulát, a „magyar nemzeti kisebbség” fogalmát gyakorlatilag egyik aktor sem alkalmazza.)

A többféle megnevezés nem csak formai eltéréseket jelöl. Az egyes megjelölések mögött különböző tartalmak vannak, s az egyes tartalmak közti eltérések nagyon jelentősek. (A tartalmak leírása és elemzése csak külön tanulmányban oldható meg, ezért ettől eltekintünk.) Három vonatkozásban azonban közös aspektusok is kimutathatók ezekben a tartalmakban. Az első közös aspektus: A metaforikus megjelölések mögött meghúzódó tartalmak a ténylegesen létező romániai magyar társadalomnak csak egy-egy részletét fedik le, s nem is mindig a lényeges részletét. A második közös aspektus: a megjelölések mögött meghúzódó tartalmak mindenike úgy értelmezi a romániai magyar társadalmat mint problematikus, megoldandó társadalmi jelenséget. A problematikusság a következőt jelenti: mindenik aktornak van hipotetikus elképzelése arról, hogy a romániai magyar társadalom (a továbbiakban: RMT) milyen kellene, hogy legyen. A jelenlegi RMT nem tesz eleget az egyes aktorok elvárásainak. A cél minden aktor számára az, hogy az RMT-t az általa jónak tartott állapot elérése érdekében folyamatosan alakítsa. Végül pedig a harmadik közös aspektus: a megjelölések mögött meghúzódó tartalmak mindenike ideologikus jellegű és érzelmi mozzanatokkal terhelt.

Azt lehet mondani, hogy a négy aktor által kitermelt és működtetett megjelölések eltérő tartalmakat hordoznak, mégpedig olyan jelentős mértékben, hogy az eltérések nyomán gyakorlatilag négyféle romániai magyar társadalmat körvonalaznak. A tartalmi eltérések ellenére azonban a négy aktor viselkedése szerkezetében hasonló. Mint láttuk az előzőekben, a romániai magyar társadalomra irányuló magatartásukban három közös aspektus jelenik meg (1. a

tartalomnak a valóságtól való eltérése; 2. a romániai magyar társadalom problematikus, megoldandó jelenséggé való beállítása; 3. ideologikus és érzelmi mozzanatok előtérbe kerülése). A magatartásokban jelenlévő három közös aspektusnak két nagyon fontos következménye van:

Az első következmény: Mind a négy aktor a retorikákba és rituálékba burkolt azonnali cselekvést helyez el előtérbe. Keresik azokat az eljárásokat, amelyekkel az általuk problematikusnak ítélt társadalmi jelenséget (az RMT-t) gyorsan és a közvetlen beavatkozás révén alakítani lehet. A cselekvéseknek ez az előtérbe kerülése a taktikai lépések dominanciájának kedvez. Ezért nincs idő cselekvési stratégiák kialakítására, legfeljebb csak a deklarációk szintjén. Sajátos, burkolt versenyhelyzet bontakozik ki a négy aktor között. Ebben a sajátos és burkolt versenyben mindenik aktort elsősorban a félelme vezérel: az a félelem, hogy kimarad a játékból. Mindenik attól tart, hogy a hosszútávú stratégia kiépítése időt rabol el, s ha ezzel foglalkozna, akkor ez alatt az idő alatt a többi aktor a maga érdekei szerint oldaná meg a problémás társadalmi jelenséget, a maga elvárásai szerint alakítaná az RMT-t. A taktikai lépések dominanciája többnyire a konstruktív, megoldó típusú lépéseket helyez el előtérbe, de nagyon sok a destruktív, a másik aktor lépéseit elimináló taktikai húzás is. Így a négy aktor taktikai lépései gyakran kioltják egymást.

A második következmény: Mivel a négy ágens megjelölései nem a romániai magyar társadalmat ragadják meg, hanem annak csak egy szeletét, sokszor pedig csak egy virtuális változatát, ezért az alkalmazott cselekvések a legtöbb esetben nem találják el a megcélzott társadalmat, elmennek mellette.

A két következmény érdekes paradoxont termel. Látszólag a romániai magyar társadalom nagyon jó helyzetben van, hiszen egyidőben négy erős aktor törekszik arra, hogy a maga elképzelései szerint alakítsa, s gyors, közvetlen beavatkozásaival stabil pozícióba terelje. A gyakorlatban azonban ezeknek a cselekvéseknek a tárgyát nem a ténylegesen létező romániai magyar társadalom képezi, hanem annak egy-egy részleges vagy virtuális változata. Ezért végeredményben azt lehet mondani, hogy a romániai magyar társadalom a négy aktor intenzív taktikai játéka közepette nagyjából változatlan marad. Illetve amilyen lényeges változás benne lejátszódik, az nem a négy aktor cselekvéseinek eredménye, hanem belső fejlemény vagy erőteljes külső, makroszintű hatásokra adott reakció.

A fenti gondolatmenet alapján levonható az alábbi következtetés: a romániai magyar társadalom érzelmi és/vagy ideológiai „problémaként”, „megoldandó kérdésként” való kezelése elsősorban parttalan taktikai játékot termel. A befolyásra törekvő négy aktor cselekvése az aktorok szemszögéből nézve jelen pillanatban csak kisszámú, részleges és időszaki eredményt hoz. Az RMT nem mozdul el jelentős mértékben egyik irányba sem, függetlenül attól, hogy milyen mértékű és milyen jellegű a befolyásolás formája.

Ebben a helyzetben különutas megoldásnak tűnik az, ha megpróbálkozunk a romániai magyar társadalom “tényként” való kezelésével. Ez a szemléleti és módszertani váltás jelen pillanatban nem könnyű. Nehézséget okoz az, hogy a taktikai lépések mai felpörgetett játéka nem kedvez a tárgyilagos nézőpont kialakításának. Mindenik aktor ragaszkodik a számára előnyös hipotetikus társadalomképhez és nem veszi jónéven az RMT mai állapotára vonatkozó megjegyzéseket vagy elemzéseket. További nehézséget okoz az, hogy az elemző/értelmező gyakorlatnak a romániai magyar társadalomban nincsen követhető hagyománya. Számolni kell módszertani nehézségekkel is. Végezetül pedig nem elhanyagolható nehézséget okoz az, hogy a taktikai játékok mai kontextusában az elemző/értelmező praxisnak nem könnyű legitimitást szerezni, egyik aktornak sem áll érdekében támogatni sem anyagi, sem szervezési, sem szimbolikus síkon az elemző jellegű társadalomkutatást. Mindezek a nehézségek együttesen azt jelentik, hogy a romániai magyar társadalom tényként való kezelése és elemzése nem csupán szándék és anyagi befektetés kérdése, hanem megoldásra váró szakmai és regionális jellegű tudománypolitikai feladat is.

Mi is az, hogy RMT?

Említettük a bevezető részben, hogy a közéleti/politikai szint metaforikus megjelölésekkel próbálja megragadni a romániai magyar társadalmat. Társadalomkutatóként jelen pillanatban nem áll módunkban definíciót adni. Nem tudjuk azt mondani, hogy a „romániai magyar társadalom” itt és ma ezt és ezt jelenti, ettől eddig terjed stb. Csak azt tudjuk mondani, hogy a Romániában élő magyarság „társadalomként működik”. Ezt a kijelentést az elmúlt másfél évtizedben ebben a régióban végzett antropológiai elemzéseink sok vonatkozásban alátámasztják. A társadalomkutató kijelentése (ti. a romániai magyarság társadalomként működik), valamint az ehhez a kijelentéshez kapcsolt érvek nem adnak definíciót, hanem csupán körvonalazzák azt a társadalmi entitást, amelynek létét naponta

érezkeljük/tapasztaljuk, dimenzióit és alapvető jellemvonásait azonban a maga összességében nehezen tudjuk leírni.

Ez a módszertani pozíció lehet, hogy szokatlan. Nem határozza meg előre a tárgyat, hogy aztán elemezze. Ehelyett induláskor csak körülhatárolja a társadalmi jelenséget, amiről beszélni fog. Aztán elemez, megállapításokat tesz, és a megfigyelések, értelmezések nyomán lassan „fölepíti” a szóbanforgó társadalmi jelenséget.

Az etnikai csoportok, regionális kultúrák elemzésében ez a módszer célravezető lehet. Ugyanis az etnikai csoportoknak, a regionális kultúráknak rendszerint nincsenek fizikai határaik, saját adminisztratív struktúrájuk, önálló jogrendszerük, pontosan meghatározható gazdasági bázisuk stb. Tehát nem államok abban az értelemben, ahogyan ma a modern államot értelmezzük. Nehéz vagy lehetetlen külső pozícióból definiálni őket, nem lehet a határaikat meghúzni, nem lehet azt mondani, hogy eddig terjednek, és nem tovább.

Ennek ellenére az etnikai csoportok és regionális kultúrák sok esetben működhetnek társadalomként is, abban az értelemben, ahogyan a kulturális antropológia a regionális kiterjedésű vagy etnikai alapozottságú társadalom fogalmát értelmezi: rendelkeznek megjeleníthető kollektív identitással, és ez a kollektív identitás nem a mindennapi élet megélésnek eszköze (mint ahogy ezt látjuk a mozgalmak esetében), hanem a mindennapi élet megélésének természetes mindennapi kerete (frame). Tehát: (1) a létező kollektív identitás meg is jelenítődik, s ezt a megjelenítést nem csupán egy elitcsoport végzi, (2) ez a megjelenítés nem csupán arra szolgál, hogy indokoljon vagy lehetővé tegyen aktuális társadalmi cselekvéseket, hanem (3) betölti azt a szerepet is, hogy a mindennapi cselekvések természetes, nem explicit keretét szolgáljon.

Amikor azt mondjuk, hogy a romániai magyarság ma jól kimutathatóan társadalomként működik (vagyis: beszélhetünk romániai magyar társadalomról a szó szoros értelmében véve), akkor tulajdonképpen azt állítjuk, hogy a mindennapi élet megélésében tartósan kimutatható egy olyan magatartáshalmaz, amely részben implicit, részben pedig explicit módon folyamatosan kollektív identitást tart fenn és termel. Ez az állítás nagyon sok empirikus megfigyeléssel igazolható. Amennyiben képesek vagyunk arra, hogy leírjuk és értelmezzük ennek a kollektív identitásnak a természetét, annyiban képet alkothatunk a romániai magyar társadalomról: kialakulásáról, kiterjedéséről, az ezt a társadalmat összetartó belső komponensekről, működésének legfontosabb jellemzőiről, várható módosulásairól.

Ennek a leíró és értelmező munkának az elvégzését egy ma aktuális közéleti cél is szorgalmazza. Ennek lényege a következő: Kelet-Közép-Európában az utóbbi években a regionális és etnikai kisebbségek arra törekednek, hogy jogi/adminisztratív definíciót kapjanak, s ezek nyomán a mainál egyértelműbb státuszt nyerjenek. Tulajdonképpen a nemzetek példáját igyekeznek követni, amelyeknek több szinten is kodifikált „körvonalai” vannak (név, határ, saját terület, saját népesség, jelképek, nemzetközi szinten is legitim adminisztrációs és képviselői rendszer, saját gazdasági alap stb. Mindezen elemek együttesen kifele és befele egy legitim identitást alkotnak). Amint láttuk a Bevezetőben, a romániai magyar társadalom esetében is az a helyzet, hogy jelen pillanatban több, ideologikus/érzelmi elemekkel terhelt külső definíció van forgalomban, de mindenik csak „próbálkozás”, az RMT még egyiket sem fogadja el. Az is nyilvánvalónak látszik, hogy ezek a definíciók az eltérő tartalmak miatt nem tudnak egy definícióba szintetizálódni. Már csak azért sem, mert tartalmaik részlegesek és többnyire nem is reálisak. (Pl. a romániai magyar elit akkor is ragaszkodik a 2 milliós népességszámhoz, amikor egészen bizonyos, hogy nincs ennyi magyar etnikumú személy Romániában: A román elit következetesen ragaszkodik ahhoz a kijelentéshez, hogy a romániai magyarság jogai nemzetközi szinten megoldottak, holott tudja, hogy ez nincs így.)

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy használható definíció, s ennek nyomán legitim identitás a romániai magyar társadalom számára akkor jöhetne létre, ha az egyes definíciók mögött meghúzódó, többségében virtuális tartalmak helyét a valóban létező „társadalmi tény”, a romániai magyar társadalom venné át. Ennek körvonalazása, áttekinthető leírása azonban mindmáig hiányzik. Más kérdés az, hogy az elmúlt években egyik aktor sem igényelte ezt az ismeretet. Legalább két érv szól amellett, hogy ma már célszerű figyelembe venni a ténylegesen létező romániai magyar társadalmat.

Az egyik érv: A nemzetközi helyzet alakulása arra utal, hogy valamilyen, a korábnál pontosabb „körvonalat” ennek a társadalomnak is adni kell. Ennek szerepét több elem betöltheti: név, kodifikációs rendszer, intézményrendszer stb., vagy ezek kombinációi. A fontos az, hogy az így megjelölt és behatárolt társadalom értsen egyet azzal az identitással, amelyet a hozzárendelt megjelölés vagy szabályozás sugall. Az így kialakított identitás legitimé válik, kifele és befele egyaránt működtethető.

A romániai magyar társadalom több évtizedes története azt mutatja, hogy ez a társadalom a neki nem tetsző identitás-címekét – sajátos védekezési technikái révén – sikerrel negligálja. Nem lehet

tehát akármivel lefedni, elég erős ahhoz, hogy kibújjék alóla. Ezért mindenképpen célszerű lenne, ha realitásaihoz közelálló identitást, s azzal együtt saját maga által is reálisnak tartott státuszt kapna. A viszonylag reális identitás változat kidolgozásához azonban a szóbanforgó társadalom alapos ismerete is szükségesnek mutatkozik. A másik érv: Az elmúlt négy-öt év világossá tette, hogy a taktikai lépések játékában végeredményben egyik aktornak sem igazán fontos a romániai magyar társadalom. Mindenik ágens arra törekedett, hogy befolyását részben megőrizze, s ne engedje szabadon érvényesülni a többi aktort. A politikai játékok lassú háttérbeszorulásával, a pragmatikus (főként gazdasági) problémák előtérbe kerülésével valószínűleg felszínre kerülnek a négy aktor reális érdekei is. Ezeket a reális érdekeket pedig – mivel egy ténylegesen működő társadalomról van szó – csak a szóbanforgó társadalommal kötött „paktum” révén lehet érvényesíteni. Paktumot pedig ismeretlen, partnerként el nem fogadott társadalommal aligha lehet kötni.

Az RMT-t megjelenítő kollektív identitás termelődésének fontosabb területei

A romániai magyar társadalom, mint etnikai és regionális komponenseket tartalmazó társadalmi entitás – az antropológiai szakirodalom szemszögéből nézve – ismert és nem túlságosan bonyolult jelenség. Három fontosabb síkon, ugyanakkor háromféle módon termelődik az identitása, mindhárom mechanizmusra vannak szakmai leírások. Ez a háromféle módon és három különálló területen termelődő identitás a külső szemlélő számára komplex kollektív identitásként jelenik meg, amely sokak számára érthetetlen és megközelíthetetlen. Olyannyira az, hogy többen a létezését is tagadják, mondván, hogy a romániai magyar társadalmat már semmi nem tartja össze, már nem is társadalom, atomjaira esett szét. Ezek a szerzők aztán megdöbbennek az időszakos egységes fellépéseken. Mások babonásan félnek ettől a kollektív identitástól (különösen a kívülállók, lásd például a román egyetemi hallgatóknak a magyar társaikról alkotott képét) vagy zavarja őket az emögött feltételezett kollektív erő. Nézzük meg röviden a romániai magyar társadalomra jellemző kollektív identitás termelődésének e három fontos területét.

a.

Az identitástermelés egyik fontos területe a saját – idegen relációt előtérbe hozó élethelyzetekhez kapcsolódik. Ezekben a helyzetekben termelődik a határ a saját és az idegen, a mi és az ők között Itt

történnek a befogadások és a kizárások. Ez a praxis a romániai magyar társadalom esetében nagyon erős. De nagyon fontosnak tartjuk kiemelni, hogy ezt a praxist az esetek többségében nem etnikai természetű szembenállások helyezik előtérbe, hanem a magyar etnikumon belüli regionális, lokális, szociális, világnézeti stb természetű belső tagolódás. Természetesen vannak etnikai tartalmú szembenállások, s nem is kis számban. De fontosnak tartjuk kiemelni azt, hogy az identitástermelésnek ez a gyakorlata belső kulturális modell, amelynek mintájára a szembenállási helyzetek (az etnikai jellegűek is) lejátszódnak. S nem fordítva van, vagyis nem az etnikai szembenállások hozzák létre az identitástermelés konkrét formáit.

A vonatkozó szakirodalom részletekbe menően foglalkozott az identitástermelésnek ezzel a gyakorlatával, kiemelve a másság és a határok kialakításának gyakorlatát. Különösen: Barth 1969, A. Cohen 1974, Grillo 1980, Schlesinger 1987, az intézményünkben folyó kutatások közül magyar-román vonatkozásban Bíró – Bodó 1993; Bíró – Gagyí 1993, magyar-cigány vonatkozásban Oláh 1993)

b.

A kollektív identitás termelésének másik területe a mindennapi életvezetés mikroszintjéhez tartozik. Kevésbé látható, de rendkívül erős. A szakirodalom elsősorban a tradicionálisabb, small-scale típusú lokális vagy regionális közösségekben mutatta ki az identitástermelésnek ezt a típusát (különösen: A.P. Cohen 1982, 1985, Larsen 1982) Intézményünk keretében egész sor tanulmányban foglalkoztunk az identitás kialakításának ezzel a típusával, elsősorban székelyföldi példák kapcsán. Olyan folyamatok (segmentary processess) termelik az identitást, amelyek a mindennapi élet megélésének szintjeit és szerkezeit kapcsolják össze. A kvázi-archaikus vagy tradicionálisabb társadalmak számára (s a nagyobb városok kivételével a romániai magyar társadalom kimondottan ilyen régiókból és településekből áll) az identitástermelésnek ezek a szintjei rendkívül fontosak. Szerepük az, hogy az egyéni szinten, illetve a kisléptékű network-ök színjén létező részidentitasokat étfogóbb, nagyobb léptékű identitásszerkezetekbe integrálják (ilyen például az életkor szerint szerveződő csoport-identitás, a lokális-identitás, a felekezeti vagy regionális alapon szerveződő identitás).

c.

Az identitás kialakításának harmadik szintje és harmadik praxisa az elit tevékenységéhez kapcsolódik. Ez az identitás alapvetően ideologikus jellegű, sok érzelmi komponenszt tartalmaz. Mindig

globalizáló jellegű is, a szóbanforgó társadalom teljes lefedésére törekszik térben és időben egyaránt. Létrehozása főként az elit nyilvános magatartásához kapcsolódik, ezen belül kiemelt szerepük van az elit által fenntartott nyilvános diszkurzusok kanonizált vagy ritualizált típusainak. A szakirodalomban az identitás kialakításának ez a szintje a legismertebb, mechanizmusait részletesen elemezték a nemzeti identitás olyan kutatói mint Gellner (1983), Anderson (1983), Hobbsbawn (1983), újabban ezzel a jelenséggel foglalkozott MacDonald 1993, Shore 1990, 1993. Román vonatkozásban a Romániában dolgozó nyugati antropológusok érintették ezt a témát, külön figyelmet érdemelnek e tekintetben Katherine Verdery munkái).

* * *

Az identitásról mondottakkal egyrészt azt kívántuk hangsúlyozni, hogy a romániai magyar társadalom értelmezése szakirodalmi szemszögből korántsem olyan nehéz, mint amilyenek közéleti/politikai szemszögből látszik. Másrészt arra is utalni kívántunk, hogy a ma domináns, sokszor nagyon egyszerűsítő közéleti/politikai definíciók helyett célszerű előtérbe helyezni a valamivel komplexebb, több eredménnyel bíztató elemző jellegű megközelítéseket. Az identitás kialakításának háromféle területére és módszerére a későbbiek során is fogunk utalni.

A továbbiakban a mai romániai magyar társadalom fontosabb komponenseit fogjuk elemezni. Amint látni fogjuk, ezek a lényeges komponensek az identitás kialakításában eltérő módon vesznek részt és eltérő funkcióik vannak. Azt is lehet mondani, hogy az egyes komponenseknek az RMT egészében betöltött tényleges szerepét az határozza meg, hogy az identitás termelésének melyik részében, milyen módon, milyen mértékben vállalnak szerepet.

A szerkezeti komponensek elemzése

Az önálló társadalomként működő regionális vagy etnikai csoportok esetében – amint utaltunk rá – az identitást nem definiálja fizikai határ, alkotmányos rend, adminisztratív szerkezet stb. Ehelyett az egyes szerkezeti komponensek működési módja az, ami a regionális vagy etnikai csoport identitását folyamatosan termeli és fenntartja. Ezért is szükséges a komponensek mai állapotát leírni. Az egyes komponensek változási trendjeit figyelve pedig előrejelzéseket tehetünk arra vonatkozóan, hogy a vizsgált társadalom identitása a továbbiakban hogyan fog alakulni. Változások két okból is várhatók.

Az egyik ok: a stabil és legitim identitás hiánya miatt a regionális vagy etnikai csoportok identitása általában is képlékenyebb, jobban ki van szolgáltatva a változásoknak, mint az országgént vagy nemzetként definiált társadalmak identitása. A második ok ennél hangsúlyosabb: az 1989 után beindult makrofolyamatok (pl. információáramlás, utazási lehetőségek, a piacgazdaság szabályainak jelentkezése stb.) ezt az eleve adott képlékenységet jelentős mértékben tovább fokozzák.

Az általunk nyújtott elemzés természetesen csak vázlatos lesz. Ennek két oka van. Az egyik: hiányoznak az egyes komponensekre vonatkozó alapos és célirányos vizsgálatok, az intézményünkben készített elemzéseken kívül csak nagyon kevés vizsgálat eredményére támaszkodhatunk. A másik ok terjedelmi: egy tanulmány keretében csak vázlatos számbavételre nyílik lehetőség. Első lépésben (Röviden az előzményekről) néhány olyan faktort mutatunk be, amelyek nagy szerepet játszottak/játszanak a romániai magyar társadalom kialakításában. Második lépésben (A romániai magyar társadalom ma) azokat a komponenseket elemezzük, amelyek az RMT mai identitásának formálásában fontos szerepet töltenek be. Minden egyes komponens bemutatásánál törekszünk arra, hogy (1) körvonalazzuk az adott komponens mai jellemvonásait (2) jelezzük a nem ismert vagy kellően nem tisztázott jellemvonásokat (3) és lehetőség szerint értelmezzük azt a szerepet amit az elemzett komponens a romániai magyar társadalom identitásának kialakításában, fenntartásában betölt.

A. Röviden az előzményekről

Az RMT mai állapota egy **eredmény**, amelyet megelőz egy **kialakulási folyamat**. A kialakulási folyamat az ebben a tanulmányban fővállalt szempontból eddig nem került elemzésre. A kialakulási folyamat átfogó leírása külön feladat, e tanulmány keretében csupán néhány mozzanat rövid bemutatására vállalkozunk.

Az intézményünkben folyó kutatási programok eredményei nyomán az az álláspontunk, hogy nem túlságosan nehéz azoknak a **faktoroknak** a körvonalazása, amelyek a romániai magyar társadalom mai szerkezetét kialakították. Ebben a kontextusban társadalomalakító faktornak nevezzük azokat a folyamatokat, amelyek tartós vagy periodikus jelenlétük folytán kimutatható társadalomszervező szerepet töltek be. A következőkben két ilyen társadalomformáló faktor szerepére hívjuk fel a figyelmet.

1.

Az általunk bemutatott első faktor jelentős történelmi múlttal rendelkezik, ezért az RMT kialakításában játszott szerepe rendkívül fontos. Megértéséhez abból kell kiindulni, hogy az RMT sokrétűen és rendkívül mélyen tagolt. Ez a tagoltság kimutatható regionális, felekezeti, életmódbeli vonatkozásokban egyaránt. A nagyobb egységek kisebbekre és még kisebbekre tagolódnak. Az igazán lényeges azonban az, hogy minden egység (1) holisztikus jellegre törekszik, a működés és a forma tekintetében kerek egész akar lenni, ugyanakkor (2) belső szerkezete hierarchikus jellegű, valójában egy önálló mikro-társadalom. Szemléletes példaként a tradicionális faluközösséget lehetne említeni (amely a románság körében is hasonló volt). De a romániai magyar társadalmon belül hasonló komplex egységek léteztek a tradicionális falunál nagyobb és kisebb léptékben is. Nagyobb egységek felekezeti, regionális alapon jöttek létre, kisebbek pedig foglalkozási, vérségi, szociális rokonsági vagy helyi felekezeti megosztottságok szerint. Jelentős szerepük természetesen a nagyobb egységeknek volt (pl. egy tájegység, egy felekezeti közösség), amelynek megvoltak a vezetői és intézményei is, s amely a hozzátartozók számára mentális síkon nagyon erős szerkezetet jelentett.

A társadalomkutatás pilléreknek nevezi ezeket az önálló, komplex jellegű és hierarchikus belső struktúrával rendelkező társadalmi formációkat (Erről magyar nyelvű áttekintés és a fontosabb szakirodalmi hivatkozások: Enyedi 1993). Nem horizontális, hanem vertikális struktúrák. Erős és hatékony szerkezetek, amelyeknek az erejét részben a formalizált struktúra (a megjelenített hierarchia) adja, de legalább ilyen fontos szerepe van a hozzá tartozók mentális szolidaritásának, amely még a formális szerkezet átmeneti felfüggesztését is képes túlélni.

A pillérek alapvető tulajdonsága az, hogy „békés” időben egymással nem törődve, vagy éppen egymással versengve igyekeznek működni. Veszélyeztetett helyzetben azonban sajátos, védekező jellegű kooperációs stratégiákat alakítanak ki. A pillérekkel foglalkozó szakirodalom hangsúlyozza, hogy veszélyhelyzet esetén jelentősen fölerősödnek a pillérek közti konszenzus-keresési beállítódás, tényleges és hallgatólagos együttműködési szerződések sorozata kötődik közöttük. Védekezési, túlélési technikáik egységesülnek, anélkül, hogy ez a pillérek felszámolódásához vezetne.

Az erdélyi régió történelmének ismerői szemében a régiók és felekezeti megosztottságok szerinti pillérek létezése egyértelmű bár nem használják a pillér kifejezést). A hétköznapi élet magatartásai és

a mentalitás síkján ezeknek a pilléreknek a léte mind a mai napig kimutatható. Így például a viszonylag egységesnek tekintett Székelyföldön belül is kimutathatók a táji jellegű vertikális struktúrák, a felekezeti jellegű vertikális struktúrák pedig nemcsak egyházi körzetenként, tájanként, hanem még egy-egy falun belül is kimutathatók a szerveződések és a magatartások síkján.

Vizsgálataink nyomán úgy látjuk, hogy részint a pillér típusú vertikális szerkezetek létezése, de ezen belül különösen **a pillérek közti konszenzus-kereső attitűdök periodikus fölerősödése képezi azt a faktort, amely a legfontosabb szerepet játszotta a romániai magyar társadalom mai formájának kialakításában.** Ennek a faktornak a működése kimutatható 1920 előtt is, az 1920 utáni események kapcsán pedig viszonylag pontosan nyomon követhető ennek a faktornak a működése.

Azt természetesen lehet vitatni, hogy mit nevezünk veszélyhelyzetnek, de az viszonylag pontosan kimutatható, hogy a romániai magyar társadalom mit érzékelt olyan veszélyhelyzetként, amely kiváltotta a pillérek közti konszenzus-keresést. (Jellemző példa, hogy az RMDSZ úgynevezett radikálisai ma veszélyhelyzetről beszélnek, de nem találják meghallgatásra. Ezzel szemben az 1994-es magyarországi kormányváltás egyfajta veszélyhelyzetként tételeződött.)

2.

Részint a tagoltsággal függ össze egy másik fontosnak mutakozó faktor társadalomalakító szerepe is. Az egyes pillérekben belül, a hierarchia felső szintjén elhelyezkedő elit szinte minden esetben valamilyen külső befolyás alatt áll. Ez a befolyás többféle természetű lehet: anyagi támogatás, szellemi befolyásolás, szervezetépítési technológia transzferje, információnyújtás, legitimáció biztosítása stb. Erre a legtöbb esetben azért van szükség, mert a létező pillérek a szó szoros értelmében véve nem tudják eltartani az elitjüket. Sok esetben az egyes pillérek egyenesen külső befolyás hatására alakultak ki, az elit külső támogatással teremtett vertikális struktúrát és foglalta el a hierarchia csúcsát. Minderre számtalan példát lehet találni: vallások terjedése és megerősödése Erdélyben, írói-művészi csoportok alakulása a két világháború között, a megyei elitek formálódása a szocialista iparosítás időszakában, a magyarországi támogatási gyakorlat pillértermelési szerepe 1989 után, non-profit nemzetközi szervezetek szerepe a kihelyezett intézmények létrehozásával stb.

Ez a helyzet korábban is, ma is ahhoz vezetett, hogy a romániai magyar társadalom oldalán nem termelődött ki a vezető szerepet

betöltő elit legitimitása. (Ez ma is így van, tulajdonképpen a legtöbb romániai magyar szervezet és intézmény élén „önjelölt” vezetők állnak. A belső legitimitás érdekében szeretne az RMDSZ belső választásokat tartani stb). A legitimitás hiánya, vagy alacsony mértéke viselkedési kényszerpályát alakít ki az elit számára, amely elsősorban **erős öngazolási tevékenységet** jelent. Az elit öngazolási gyakorlatának terepe a nyilvános viselkedés: rendezvényeken való fellépés, médiákban való gyakori szereplés, nyilatkozatok sorozata. Ez az öngazoló magatartás folyamatosan egy közéleti burkot termel, amelynek az a funkciója, hogy folyamatosan tételezze a romániai magyar társadalom létezését, erősségét, egységét stb.

Az elit számára három irányban is létfontosságú ennek a magatartásnak a fölmutatása. Az elit ezzel a látványos öngazoló magatartással jelez vissza a külső erőforrásnak, hogy megérdemelte a bizalmat és a befektetést. Ugyanakkor ezzel üzen a szélesebb társadalom fele is, eltakarva így a lentről érkező legitimitás hiányát. Azt a látszatot kelti a látványos öngazoló magatartással, hogy nem lehet jobban csinálni, mint ahogyan ő csinálja, tehát jogosan vállalkozott erre a szerepre. Nem utolsó sorban pedig demonstrálnia kell az elit többi tagja irányába is, akikkel végső soron versenyben áll.

A romániai magyar társadalom kialakításában **rendkívül erős faktornak tartjuk az elitnek ezt a folyamatos öngazoló magatartását**. Társadalomalakító szerepe még nagyobb volt azokban a periódusokban, amikor rejtetten vagy burkoltan kellett mindezt megtennie. Többféle társadalomépítő funkciója is lehet ennek az öngazolási gyakorlatnak, ezek hasznosságának megítélése eltérő lehet, így például értelmiségi pályamodelleket, intézményteremtési modelleket alakít ki és erősít meg olyan helyzetben, amikor ezek a gyakorlatban nem vitelezhető ki (ez történt az RMT-n belül az 1989-es fordulatot megelőző években). A feltételek változása után pedig (lásd. az 1989-es fordulatot) nem az új helyzet igényei, hanem a rejtett magatartások által termelt modellek szerint jönnek létre az új intézmények.

B. A romániai magyar társadalom ma

A továbbiakban az RMT legfontosabb kompozíciós elemeit mutatjuk be. A bemutatás a tanulmány elején jelzett módszertani alapállás szerint történik: a társadalom működésének egy-egy kulcsfontosságú szféráját vázoljuk fel. E módszer alapján minden bemutatott szféra tulajdonképpen egyféle „ablaknak” fogható fel,

amelyen keresztül maga a működő társadalom meglátható. Ezzel az elemzési módszerrel azt szeretnénk elérni, hogy láthatóvá váljék az egyes működési szférák szerepe az RMT fenntartásában.

1.

Kulcsfontosságúnak mutatkozik az erőteljes belső tagoltság, a pilléresedés érvényre jutása. Ez a jelenség ma egy **intenzív tagolódási folyamat** formájában nyer kifejeződést. Bár kívülről nézve tűnhet úgy, hogy a társadalom az egységesülés felé tart, valójában 1989 óta rendkívüli mértékben megerősödtek a belső határok, megjelentek újabb belső határvonalak. Az intenzív tagolódási folyamat és a felszínen mutatkozó egységesülés együttes jelenléte elsősorban azzal van összefüggésben, hogy a romániai magyar elit 1989 előtti és 1989 utáni intézményesítési törekvései nem a ténylegesen létező társadalmi tagolódást követték, hanem igyekeztek mindenáron átfogó, egyetlen egységes pillért teremteni. Az elit országos jellegű közéleti, politikai, kulturális, szakmai szervezeteket hozott létre, és ezeket állította a figyelem középpontjába. Ez a törekvés nincs összhangban a ténylegesen létező regionális, felekezeti, szakmai érdekcsoportok szerinti, világnézeti érdekekkel, beállítódásokkal és mentális hagyománnyal. Innen ered többek között az országos jellegű szervezetek hatástalansága.

Az intenzív tagolódási folyamat ma jól kimutathatóan az egyre kisebb pillérek kialakulása felé mutat (ez a törekvés mutatkozik meg a regionális és a lokális önállósodási törekvésekben). A saját érdekeit érvényesíteni kívánó lokális és regionális elit kulcsszerepet játszik ebben az újratagolásban. Teszi ezt annak ellenére, hogy a retorika szintjén a vezető elit egységesítő elveit visszhangozza. A tagolódás következménye az, hogy a romániai magyarság vonatkozásában 1989 óta folyamatosan tart a korábban és újabban felhalmozott „nemzetiségi szimbolikus tőke” elosztása.

Függetlenül attól, hogy az osztozkodás tárgya valóságos vagy virtuális vagyon, ez a gyakorlat centrális szerepű társadalmi tevékenység: A szimbolikus vagyon felett osztozkodó elit azt hangsúlyozza, hogy minden cselekedete az RMT érdekében történik. Ennek nyomán az elit tevékenységét kísérő diszkurzusok folyamatosan tételezik magát az RMT-t, állandóan az RMT-ről van szó. Az erőteljes tagolódás és az ezzel együtt járó, a szimbolikus vagyon feletti osztozkodás felpörgeti az öndefiníciókat. Centrumba helyezi az öndefiníciókat hordozó retorikákat. Mindez együtt már igen jelentős társadalomépítő gyakorlat, még akkor is, ha az ilymódon épített társadalom nagyobb részben csak szimbolikus/nyelvi

konstrukció.

Az intenzív tagolódási folyamat a romániai magyar társadalom identitásának két területét támogatja kiemelten. Támogatja a mindennapi élet apró mozzanatait érintő segmentary típusú identitástermelés jelentős hányadát, ezen belül különösen a lokális identitás megerősödését. Ugyanakkor teljes egészében támogatja az érzelmi/ideologikus elemekkel terhelt identitástermelést. Ez azt is eredményezi, hogy az egy-két évvel korábban domináns, átfogó jellegű nemzetiségi retorika ma kisebb léptékben, több változatban újratermelődik. Kicserélődnek a kulcskifejezések, a működési mechanizmus viszont ugyanaz.

E jelenségkörrel kapcsolatban szeretnénk felhívni a figyelmet egy kevésbé ismert tényezőre. Mivel ez a tagolódás nagymértékben az elit gyakorlatától függ, az elit mai társadalmi pályáinak és társadalmi súlyának elemzése nélkül nem látható igazán, hogy milyen tényleges, a politikai elitez közvetlenül nem kötődő érdekcsoportok vannak még a porondon. Eddigi részleges vizsgálataink alapján úgy tűnik, hogy a politikai eliten kívüli érdekcsoportok, az adminisztratív, technokrata, vállalkozói elitek, a lokális vagy regionális szakmai lobbik csak formálisan támogatják az újabb pilléresedést. A pilléresedést szorgalmazó közéleti retorika folyamatos, néha föl is erősödik, de az ebbe az irányba mutató tevékenység már korántsem ennyire intenzív. Ezért valószínűsíthető, hogy ez az egész tagolódási folyamat már a közeljövőben más irányt vesz, mint korábban: nem egy újabb és erőteljes pilléresedést fog támogatni, hanem inkább egyfajta individualizációt.

2.

Az RMT működésében ma centrális szerepet játszanak a korábbi helyzeteket, állapotokat, formákat modellnek tekintő **restaurációs folyamatok**. Ez kimutatható a társadalom minden szintjén és minden régiójában. Korábbi modellek alapján szerveződik az egyéni gazdálkodástól az országos hatósugarú intézményekig szinte minden. Természetesen a modellek többfélék és esetenként más és más korszakhoz kapcsolódnak. Modellt jelenthet a korábbi szervezeti forma, a korábbi ideológia, a korábbi magatartás, a korábbi életvezetés, a korábbi státusz stb. Az egyéni kisgazdaságokban a kollektivizálás előtti állapot a követendő modell. Az elitvállalkozók esetében inkább a hetvenes – nyolcvanas évek nagyhatalmú szocialista vezetői jelentenek magatartási modellt. Az intézményépítésben jelentkeznek 1968-as modellek, de mellettük a két világháború közötti időszak modelljei, sőt a negyvenes évek végének népfrontos modelljei

is fellelhetők. Ennek a restaurációs folyamatnak azonban nemcsak intézményi síkon, hanem a mindennapi élet szervezése síkján is van sok-sok példája.

A restaurációs folyamatok a legtöbb esetben etnikai mezben jelennek meg, de a restauráció mozgatóerői alapvetően nem etnikai jellegűek. Sokkal inkább arról van szó, amit a civil társadalom kutatói úgy neveznek, hogy a mindennapi élet kis köreinek (a szabadság kis köreinek) kialakítása. A mai felfokozott kompenzációs igény érthető. Ismeretes, hogy az elmúlt évtizedekben a volt szocialista országokban a mindennapi élet kis köreit nehéz volt kialakítani és fenntartani.

Az RMT-n belül a civil szférában a szabadság kis köreinek a kialakítására irányuló igény ma roppant erős. Ez azt jelenti, hogy szinte mindenkit érint és sok időt, nagy energiát igényel a kis élet határainak fölépítése. Az egyéni élet megbiztosítására, túlbiztosítására tett igyekezet sokféle formában kicsapódhat (anyagi felhalmozás, régi szerepek játszása, jelképek használata stb), a belső mozgatóerő viszont ugyanaz: olyan védett körök kialakítása, amely az egyéneknek, a családnak, a lokális közösségnek biztonságot és erőt ad.

A román társadalomra vonatkozó ismereteink alapján azt mondhatjuk, hogy az RMT-n belül a mindennapi élet kis köreinek a megerősödése erősebb, intenzívebb és gyorsabb léptékű folyamat, mint a román társadalomban. Ugyanakkor ennek kapcsán még hangsúlyoznunk kell egy mozzanatot: Ez a restaurációs folyamat céljának tekinti az egyéni vagy a mikro-network szintjén az erős mikrovilágok megteremtését, de a szabadság kis köreinek funkciója itt véget ér. Nincs jel arra vonatkozóan, hogy a civil szféra erős egyem körei a közéleti szereplés irányába mozdulnának el. Erre utal az is, hogy a non-profit szférában kizárólag az elit tevékenykedik.

A jelen pillanatban nem tudhatjuk pontosan, hogy ez a restaurációs folyamat milyen jellegű és milyen mértékű felhalmozásokat termel a családi, a mikro-network-ök szintjén. Alaposabb vizsgálatok hiányában nem lehet pontosan tudni azt, hogy ezek az anyagi, mentális, szimbolikus stb. felhalmozások holt tőkék maradnak-e, vagy egy idő után elkezdnek majd aktivizálódni, és az RMT vonatkozásában szerkezetalkító szerepük lesz.

Az RMT mai identitásának fenntartásában kétségkívül ma ezek a restaurációs folyamatok játsszák a legfontosabb szerepet. Jelentős súlyt ad ezeknek a restaurációs folyamatoknak az, hogy az identitás kialakításának mindhárom eljárását érintik. Magabiztosságot, fölényérzetet termelnek, sok esetben etnikai jegyekkel támogatva. Ezzel kapcsolatban sem ismeretes azonban, hogy mennyire van szó

csak rövid távú, egyfajta rehabilitációs folyamatról, s mennyire olyan alapok lerakásáról, amelyek hosszabb távon esetleg meghatározzák az RMT identitását. Eddigi kutatási eredményeink alapján inkább az első változat áll fenn, vagyis rövid lefutású rehabilitációs folyamat húzódik meg a restauráció gyakorlatok mögött, amelyben nem elhanyagolható faktor a generációs tényező. Ugyanis a restaurációs folyamat hordozója döntő mértékben a középkorúak és az idősebbek korosztálya. Hallgatólagosan, de támogatja a restaurációs folyamatokat a falun élő fiatalok többsége is. A városban élő fiatalok, valamint a városban élő középkorú technokrata réteg nem támogatja ezt a restaurációs folyamatot, de nem elég erős ahhoz, hogy alternatív stratégiáit érvényre juttassa, legitimé tegye az átfogó restaurációs folyamat ellenében. Mindezek okán a restaurációs folyamat által termelt identitás ma erősnek, átfogónak, de ugyanakkor burok-jellegűnek tűnik.

3.

A kiemelten fontos komponensek között tárgyalhatjuk az **intézményesedési folyamatokat**. Intézményünkben külön kutatási program keretében foglalkozunk az 1989 után beindult intézményesedési folyamatokkal, a program várhatóan 1995 végén zárul. Ha az 1989 után létrejött intézmények számát nézzük, az adatok nagyon imponálóak. Csupán a non-profit szektorban (alapítványok, egyesületek, társaságok, egyesületek, lapok, kiadók stb.) több száz intézmény jött létre 1990–1994 között. Ez azonban csak az egyik oldal. Legalább ennyire jelentős az a folyamat, amelynek révén az állami keretben működő lokális intézmények önálló, jelentős mértékben „magyar” arculatot igyekeznek kialakítani (iskolák, állami költségvetés alapján működő kulturális intézmények). A kétféle intézményesedési folyamat kiegészíti és fölerősíti egymást, a szó szoros értelmében véve ún. romániai magyar intézményrendszert hoz létre. Ez a rendszer részint arra tendál, hogy felülről lefele lehetőleg minden szakmai területet és minden régiót lefedjen. Másrészt pedig az intézményteremtés modelljeinek, ideológiájának propagálása révén ösztönzi a lentől induló intézményteremtési kísérleteket, amelyek eredményeként igen sok, lokális feladatok megoldását célzó helyi és szakmai intézmény jött létre.

A kialakult intézményrendszer erős, formalizált felszíni burkot alkot, amely nyomatékosan jelzi a romániai magyar társadalom létezését, szervezettségét, működését. Ez a jelző-szerep nincs közvetlen kapcsolatban sem az intézmények, sem pedig a romániai magyar társadalom tényleges működésével. A kialakított

intézményrendszer legfontosabb funkciója egy metonimikus szerep betöltése: a létezés jelzése. Ezért azt mondhatjuk, hogy az intézményesedési folyamatok az identitás kialakításának az érzelmi/ideologikus eljárásait támogatják elsősorban (ez kapcsolatban van azzal, hogy az intézményesülés az elit érdeke, és szinte kizárólag az elit munkája nyomán megy végbe). Kisebb mértékben, de támogatják az identitás kialakításának azon folyamatait is, amelyek az elhatárolódáson alapulnak. Gyakorlatilag nem támogatják a hétköznapi élet síkján zajló identitástermelést. Részben kivételt képeznek az egyházi és karitatív intézmények bizonyos típusai.

Ez a metonimikus burok-szerep természetesen nem jelenti azt, hogy az intézmények nem működnek. Csupán arra kívántunk utalni, hogy a jelölő szerep és az intézményrendszer ténylegesen betöltött társadalomalakító funkciója között nincs egyértelmű megfelelés. Ezért, ha az intézményrendszer tényleges társadalomalakító funkciója foglalkoztat, akkor vagy a mai működésüket, vagy pedig kialakulásuk mechanizmusait kell vizsgálat tárgyává tennünk. Kutatási programunk keretében ezt a második megoldást választottuk. Az már a koncipiálás és az adatgyűjtés korai szakaszában is látszik, hogy az intézmények tevékenység típusok szerinti besorolása nem felel meg a létrejövés és működés módozata szerint alkotható típusoknak. A tevékenységtől és a vállalt céltól függetlenül többféle intézményesedési folyamattal kell számolnunk, s ennek függvényében társadalmi funkcióik is nagyon eltérőek.

4.

Függetlenül attól, hogy melyik korszakot vizsgáljuk, az RMT leírásában kiemelten kell foglalkozni **az elitpozíciók termelődésével (az elit rekrutációjával) és az elitpozíciók aktuális társadalmi funkciójával**. Mint minden etnikai vagy- regionális csoportról, a RMT-ről is elmondható az, hogy kialakulásában, fennmaradásában a mindenkori elitnek kulcsszerepe volt, különösen az identitásalakítás érzelmi/ideologikus szférájában.

A romániai magyar elit működésében 1989 nem hozott szerkezeti változást. A rekrutációs gyakorlat és a társadalmi funkció szerkezetében ugyanaz maradt mint, korábban, csak a tevékenység dimenziója, illetve az elit tevékenységét legitimáló diszkurzusok dimenziója változott. Ugyanaz az ismert folyamat játszódott le a sajátosan tagolt RMT-ben, amelyet korábban többször is lehetett rögzíteni (ezt a folyamatot mint társadalomalakító faktort vázoltuk már korábban). Ennek lényege: a külső szellemi, anyagi, információs stb. források „hídfőállásokat” keresnek az RMT-n belül. Ehhez olyan

elitesoportokra van szükség, amelyek fogadókészséget mutatnak. Úgy lépnek fel, mint a külső nagy erőforrás belső, kisebb megtestesítői. Ezek a fogadó elitek vagy egy létező pillért (egy komplex, hierarchikus, belső struktúrát) képviselnek, vagy éppen egy ilyent akarnak létrehozni. Ez természetesen legitimációteremtési igénnyel jár, hiszen az így teremtődött vezetői szerepet igazolni kell a külső erőforrás, a saját társadalom és az elit többi tagjai irányába. A legitimáció teremtésének igénye mindig az intézmények számának gyarapodásával jár, ugyanakkor jelentős mértékben intézményesednek az elit nyilvános magatartásai, valamint a nyilvános diszkurzusok is.

1989-től máig ez az alapmodell játszódott le, hasonló modell szerint alakult 1920 után, 1945–1948 között, kisebb léptékben az ötvenes évek második felében és 1968 után. A közbeeső időszakokban az elitnek szerkezetileg hasonló szerepe volt, csak jóval korlátozottabb mértékben. Tevékenysége pedig a korábban megszerzett intézmények fenntartására irányult, s nem újak létrehozására.

Az 1989-es változás szintén egy hirtelen jelentkező dimenziónövekedés volt. Az előző évek azonban nem csak az elit rekrutációjának és működésének visszafogását jelentették, hanem igen jelentős mértékű elvándorlást is. Ezért 1989 nagy meglepetése az volt, hogy nincs, elegendő ember a megsokszorozódott elitpozíciók betöltésére, így, aki önjelöltként elitpozícióba jelentkezett, az meg is maradt ebben a pozícióban. A közéleti/politikai szférában korábban nem tapasztalt felhígulás következett be, s ez mind a mai napig tart. Ennek a jelenségnek egy igen fontos következménye van. Az elitpozíciók gyors és kontroll nélküli feltöltése egy sajátos állapothoz vezetett, amelyet ma az elit általános legitimációs válságának nevezhetünk. Ez azt jelenti, hogy elenyészően kevés az elitpozíciókat betöltők között azoknak a száma, akik frusztráció és belső identitászavar nélkül birtokolják azt a pozíciót, amelyet éppen elfoglaltak. A nagy többség az igazolás, a magyarázkodás, a bizonyítás állapotában van. Sokféle módon próbálják megteremteni a maguk számára a kívánt stabilitást, a legitimitás érzését. Közös bennük az, hogy mindannyian sietnek, minél hamarabb szeretnék megszerezni a hiányzó legitimitást. Egyrésztük előremenekül, és intézmények létrehozása, nyilvános szereplések halmozása, sarkított álláspontok hangoztatása révén próbálja elfoglalt pozícióját igazolni. Más részük visszafele lépve próbálja pozícióját igazolni: gyorsan diplomát próbál szerezni, tanul, középszintű funkciókat vállalva szakértővé próbál válni. Mások a tömbösödésekben látják a védelmet, azonban ezek a csoportosulások mindmáig nem bizonyultak tartósnak.

Az átfogó legitimáció-szerzési igyekezet korábban *nem* tapasztalt módon felpörgette a romániai magyar közéletet, majd megváltoztatta működési területét. Ez a változás nagyon lényegesnek mutatkozik. 1994-ig az elit a társadalmi nyilvánosságot használta legitimációs-szerzési területként. 1994 után mindez az eliten belüli, kulisszák mögötti konfliktusok formájában jelentkezett. Az RMT szemszögéből nézve ez azt jelenti, hogy az elit legitimációs krízise 1994-ig erőteljes identitástermelő tényezőt jelentett, elsősorban az RMT-t előtérbe helyező nyilvános diszkurzus kialakítása révén. Az erőteljes intézményteremtési igyekezet szintén ezt eredményezte. Ezek a folyamatok az identitás alakításának érzelmi/ideologikus szféráját rendkívül termékennyé tették. Az utóbbi másfél évben azonban ez a folyamat lecsökkent, csak időszakonként jelentkezik egy újabb hullám (lásd. RMDSZ Kongresszus 1995 május). Másfél éve az elit szerepe az RMT identitásának alakításában látványosan csökken.

Kérdés az, hogy ez a néhány év (1990-1994) mennyiben termelt hosszabb távon is meghatározó identitáselemeket, vagy elsősorban csak látványos burok volt, amely nem befolyásolja érdemben az RMT sorsának alakulását.

Erre és az ehhez hasonló kérdésekre külön kutatási program keretében szeretnénk válaszokat keresni. A várhatóan 1995 szeptemberétől induló kutatási program során azt szeretnénk vizsgálni, hogy a romániai magyar elitszerepekben van-e lényeges eltérés a megjátszott szerep és a tényleges társadalomalakító szerep között, s ha van, ennek milyen következményei vannak az RMT-re nézve.

5.

A mai közéleti megítélés szerint a romániai magyar társadalom identitásában kiemelten fontos szerepe van **interetnikus relációknak**, annak a gyakorlatnak, amelynek révén a saját-idegen kapcsolatot a társadalom tagjai megélik. A hazai és a külföldi megítélések szerint például a magyar-román viszonyban a „**mi**” versus „**ők**” típusú szembenállásnak meghatározó szerepe van. Ezt a megítélést a médiák anyagai, valamint a közéleti személyiségek nyilatkozatainak egy része (az ún. szélsőségesek nyilatkozatai) igazolják.

Ez a közkeletű álláspont több vonatkozásban kiigazításra szorul. Az alábbiakban csak néhány olyan mozzanatot említünk meg, amelyek közelebb visznek a román-magyar interetnikus relációk megértéséhez, s amelyeket célszerű lenne további alapos vizsgálatok tárgyává tenni.

Az interetnikus reláció az RMT versus román társadalom

viszonylatban szerkezetileg nem konfliktusos. Ez nem jelenti azt, hogy nem alakulhatnak ki konfliktusok, amennyiben azt belső vagy külső erők szorgalmazzak. De a két társadalom egymáshoz való viszonyulásának módja nem generál konfliktusokat. Ennek alapvető oka a következő: az RMT optikájából nézve a magyar-román viszony aszimmetrikus. Ez azt jelenti, hogy a találkozási helyzetekben vagy a találkozási helyzetek megítélésben szimbolikus/mentális síkon a magyar oldal van „fent”, a román oldal van „lent”. Hasonló aszimmetria van magyar-szász viszonylatban, de ellenkező előjellel: itt a szász van „fent”, a magyar oldal van „lent”. (Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a „fent” és a „lent” a mentális/szimbolikus szférához tartozik, tehát kulturális minta, s ettől függetlenül a két fél közti viszony a gyakorlatban lehet ellentétes irányú is.

Az aszimmetrikus viszony létezésének több következménye is van. Az egyiket már említettük: ez a típusú viszony szerkezetileg nem generál konfliktusokat, legalábbis nem etnikai jellegűeket. Például: ha két különböző etnikumhoz tartozó személy közt konfliktus támad egy pozíció megszerzése érdekében, akkor a vesztes fél úgy oldja meg a maga számára a helyzetet, hogy a nyertes felet mentális síkon erőteljes szimbolikus lefokozással bünteti. Ez a „megoldás” adott esetben növelheti is a két etnikum közti távolságérzést, de nem termel ütközési felületet.

Másik következmény: az aszimmetrikus viszony az egymás mellett élés sokféle formáját teszi lehetővé, miközben a két etnikumhoz tartozók között megmaradnak az elválasztó falak. Ilyen esetben a két különböző etnikumhoz tartozók nem együtt, hanem a szó szoros értelmében véve *egymás* mellett élnek.

Az aszimmetrikus viszony kulturálisan behatárolja a magyar oldalon az asszimiláció lehetséges pályáit is. Az asszimilációs folyamat lehet egyéni vagy kollektív. Ha egyéni, akkor rejtett és nagyon hosszú lefutású. Többnyire akkor áll elő ilyen helyzet, ha a magyar család román környezetbe kerül. Ilyen esetekben a magyar, család tagjai formálisan próbálnák igazodni, de a család sajátos rejtett etnikai szigetet képez két-három generáción át, a nyelvváltás után is. Ezek a családok a kibocsátó magyar környezet számára szinte sosem jelentenek modellt. Ezért az RMT szerkezetének alakulásába nem játszanak lényeges szerepet, a társadalom identitásának erősítésében vagy gyengítésében sem.

Magyar oldalon ismert a kollektív asszimilálódás jelensége is. Ez már sokkal komplexebb, többtényezős folyamat. Mindig modernizációs hullámok keretében lép fel. Lényege: egy-egy

szakmai vagy regionális réteg úgy dönt, hogy a román társadalomhoz való fokozatos igazodás jelenti a mobilitás legbiztosabb csatornáját. Nyilván nem véletlen, hogy ebbe a rétegbe gyakran elsőgenerációs értelmiségiek vagy elsőgenerációs szakmunkások kerülnek, akik ily módon kerülnek meg a saját társadalomban való felemelkedés nehézségeit.

Ez a folyamat hangsúlyozott nyelvtanulással, kétnyelvűséggel jár, nemkülönbön szokások, magatartások, ideológiai elemek átvételével is. Ez a típusú asszimilálódás (amelyet sokkal pontosabb igazodási folyamatnak nevezni) publikus és hatásos, mert egy-egy réteg számára követendő normaként jelenik meg. A beindult folyamat azonban félfúton rendszerint megáll, az igazodásra vállalkozó szakmai vagy regionális réteg a román társadalom egy adott pontján vagy adott szintjén „magyar lobbí” képében jelenik. S innen már többféle vezetnek az utak. A többség megmarad a „magyar” jegy további vállalása mellett, a kisebb rész két-három generáció után véglegesen asszimilálódik. Ennek a jelenségnek az RMT-re gyakorolt hatásával tudomásunk szerint mindmáig nem foglalkozott senki. Ez azért van így, mert az RMT megerősödési szakaszaiban ez az igazodó réteg mindig háttérbe szorul, marginalizálódik. Vagyis: amikor lehetőség van az identitás látványos erősítésére, akkor nem illik azokról beszélni, akik korábban úgynevezett „kompromisszumkötők” voltak.

1989 után nyilvánvalóan nem a kompromisszumkötők, hanem az identitásépítők kerültek előtérbe. A korábban igazodó réteg vagy hangot váltott (főként a hivatalnokréteg és a médiaelit egy része), vagy kivárára rendezkedett be. Az identitásépítők lassú háttérbeszorulásával a korábban sikeresen igazodók ma ismét jelentkeznek. Sőt, találtak egy olyan réteget az RMT-n belül, amely egyfajta csendes szövetséges: a vállalkozók rétegét, amely réteg részint adminisztratív követelmények, részint pragmatikus okok miatt ma jelentős lépéseket tesz a román társadalomhoz való igazodás irányába.

Ez a jelenség azért lehet nagyon fontos, mert alapvető változást eredményezhet az RMT identitásában: a társadalomépítő, az érzelmi/ideologikus elemeket előtérbe helyező elit mellett megjelenik egy olyan pragmatikus elit, amely immár nem a rövid távon biztosított karrier, hanem a pragmatikus életvezetés érdekében vállalja kisebb-nagyobb mértékben a román társadalomhoz való igazodást. A kérdés az, hogy mekkora és mennyire erős ez a réteg, illetve: milyen mértékű, milyen formájú igazodásokat helyez majd előtérbe. Mindezekre a kérdésekre alaposabb vizsgálatok nélkül egyelőre nem lehet érdemben válaszolni.

6.

A **gazdasági magatartások** vonatkozásában ma keveset tudunk mondani az RMT-ről. Rendelkezünk részleges leírásokkal az egyéni gazdálkodási gyakorlat, a domináns vállalkozási modellek, az alapvető életvezetési modellek tekintetében. De nem tudjuk meghatározni azt a szerepet, amit a gazdasági magatartások az RMT egészének fenntartásában játszanak. Eddigi empirikus tapasztalataink alapján csupán néhány megközelítő jellegű észrevételt tehetünk.

Az egészen egyértelmű, hogy nincs közvetlen összefüggés a gazdasági magatartások és az RMT mai, hangsúlyozottan érzelmi/ideologikus identitása között. A gazdasági magatartásokat a politikai elit még a diszkurzus szintjén sem tudta beolvasztani az identitás általa épített részébe.

Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a gazdasági magatartásoknak nincs szerepük az RMT identitásának formálásában. Ez a befolyás azonban azon a szinten jelentkezik amelyet a legkevésbé ismerünk: az identitás alakításának mindennapi szférájában. Megpróbáljuk röviden jelezni, hogy miről is van szó.

A gazdasági magatartások elemzése azt mutatja, hogy továbbra is domináns a családközpontú, holisztikus, felhalmozáson alapuló, a saját tudást és munkaerőt előnybe részesítő gazdálkodási forma. Ez tulajdonképpen a tradicionális falusi gazdálkodási modell alig módosított változata. (Ez önmagában nem jelent semmi különöset, Közép-Kelet-Európa több régiójában így van ez. A lényeges viszont az, hogy ez a holisztikus gazdálkodási gyakorlat – amely a gazdálkodást gyakorlatilag az életmód egészével azonosítja – az életvezetés immanens etnikai komponenseit erőteljesen élteti tovább. Tehát: a gazdálkodási gyakorlat nem explicit etnikai elvek szerint szerveződik (pl. etnikai enklávésodás stb.), hanem a gazdálkodást hordozó magatartásokban immanens szabályozó erőként működnek az etnikai aspektusok. Azt is lehetne mondani, hogy az egyéni gazdálkodási gyakorlat az etnikai jegyekkel leírható kulturális modell foglya.

Ennek a helyzetnek a folyamányai többféleképpen megítélhetők. Egyrészt nyilvánvaló, hogy ezek a gazdasági magatartások a mindennapi élet síkján hatékonyan termelik újra az etnikai identitást, anélkül, hogy ez célként megfogalmazódnék. Ebben az értelemben automatikusan erősítik az RMT-t. Másrészt viszont az is nyilvánvaló, hogy a kulturális minták által kötött gazdálkodási magatartás a mai helyzetben már nem lehet elég rugalmas és hatékony, nem tudja kihasználni az adódó lehetőségeket (például a piacgazdaság lehetőségeit, az információáramlás előnyeit stb).

Ez a jelenség nyilván összefüggésben van a korábban elemzett restaurációs folyamattal, amely tulajdonképpen az RMT- belül a nem korszerű életvezetési modellek dominanciáját eredményezte. Másrészt ez a restauráció (s ezen belül a gazdálkodási modellekben mutakozó restauráció) a hallgatóságos társadalmi konszenzus, az RMT mai identitásának egyik legfontosabb termelője. Alaposabb vizsgálatok nélkül nem jósolható meg, hogy mennyire erősek ma a gazdálkodási magatartásokat burokban tartó, kulturális mintaként működő etnikai jegyek. Azt sem lehet tudni, hogy a lebomlás felé tartanak-e, vagy az etnikai jellegű gazdasági enklávék kialakulása felé mutatnak. Az viszont bizonyosnak látszik, hogy a jelzett restaurációs folyamat az - egyéni életvezetések anyagi és szimbolikus megerősödése révén - az RMT-nek akkor is erős identitást ad, ha a közéleti elit által termelt, érzelmi/ideologikus identitás csupán felszíni buroknak bizonyul.

7.

A romániai magyar társadalomnak önálló, saját társadalmi nyilvánossága van. Ez nem újkeletű dolog, rejtetten 1989 előtt is létezett. 1989 után csak dimenziói lettek több nagyságrenddel nagyobbak, komponensei váltak színesebbé.

Ez a társadalmi nyilvánosság több legitimnek tekintett diszkurzus típust tart fenn. **A romániai magyar társadalom legitim diszkurzusainak rendszere** direkt és indirekt módon vesz részt az RMT identitásának fenntartásában. A direkt részvétel azt jelenti, hogy az egyes diszkurzusok feladatuknak tekintik az RMT létezésének tételes hangsúlyozását. Indirekt módon azáltal termelik a romániai magyar társadalom identitását, hogy a legitim diszkurzustípusok intézményesülnek, és keretként funkcionálnak egyéni, illetve kollektív cselekvések számára. Ez minden olyan regionális vagy etnikai csoport esetében így van, amely képes kialakítani és fenntartani a társadalmi nyilvánosság sajátjának tekinthető szerkezetét.

A diszkurzusok rendjének van néhány olyan sajátossága, amely konkretizálja a társadalmi identitás kialakításában és fenntartásában betöltött szerepét. A következőkben számbavesszük a legfontosabbakat.

a. Az egyik fontos sajátosság szerkezeti jellegű. A romániai magyar társadalmi nyilvánosság nem egységes, nem centralizált és nem piacjellegű rendszer. Az egyes diszkurzustípusok, a diszkurzust fenntartó intézmények a létező pillérek (hierarchikus, vertikális társadalmi struktúrák) vagy az elit által létrehozni kívánt pillérek szerint szerveződnek. Ezért az egyes diszkurzusokban a

témaválasztástól a hangnemig és a lapterjesztésig a pillér belső szabályszerűségei a meghatározók, s nem a piaci vagy egyéb elvek, így például egy lapot elsősorban nem a szomszéd pillérbe kell eljuttatni, hanem sokkal inkább annak a külső erőforrásnak, amely az adott diszkurzustípus kialakítását lehetővé tette.

A diszkurzusoknak a létező és képzelt pillérek szerinti tagolódása behatárolja azt a funkciót is, amelyet a diszkurzusok az RMT identitásának kialakításában, fenntartásában játszanak. Ez a szerep látszólag lehet globális vagy nagyon erős, de reális befolyásoló erejét a mögötte álló valós vagy képzelt pillér társadalmi súlya szabja meg.

b. Egy másik fontos sajátosság az, hogy a legitim diszkurzusok szinte száz százalékban affirmatív jellegűek. Bármilyen gyakorisággal, bármilyen módon jelennek meg, szinte kivétel nélkül arra törekednek, hogy tételezzék az RMT egy részét vagy egészét. Ezt nagyon sokszor explicit módon, felszólító módban teszik. Azonban a látszólag tárgyilagos, beszámolószerű állítások mögött is mindig rejtett imperatívusz húzódik meg. Minden „van” mögött tulajdonképpen „legyen” kell érteni. Egy keletkező intézmény, egy életpálya, egy esemény, egy szép tárgy nem önmagában jó, hanem modellszerűségében.

Sokféle forrásból táplálkozik ez az affirmatív magatartás. Támogatja ez elit legitimitációteremtési igénye (lásd a 4-es pontban mondottak). Hatással van rá az egyes pillérek adott társadalmi súlya, különösen akkor, ha csak az elit által konstruált képzelt pillérről van szó. Példát mutat erre az a diszkurzus, amelyet az RMT-vel foglalkozó magyarországi és nyugati elit alakított ki. De ezt a diszkurzust támogatja a szocializmus korszakának affirmatív diszkurzus hagyománya is. A szocializmus korszakában ugyanis a domináns román diszkurzus mellett, azzal rejtetten versenyezve külön magyar diszkurzus alakult ki. Ez ma zöld jelzést kapott, s a nemzetépítési korszakokra jellemző diszkurzusokat utánozva dominánssá vált.

Az affirmatív diszkurzusok jelentős szerepet játszanak az RMT mai identitásának fenntartásában és alakításában, különösen ami az érzelmi/ideologikus szférát illeti. Ez a hatás azonban korántsem akkora amekkora lehetne, vagy amekkorának látszik. Ez azért van így, mert a pillérek létezése automatikusan behatárolja az egyes diszkurzusok társadalmi súlyát. Két diszkurzus lehet tartalmilag és formailag egyforma, de amennyiben két külön pillérhez tartoznak akkor hatásuk nem összegződik. Ezért az affirmatív diszkurzusok együttes hatása nem azonos egyenkénti hatásuk összegével hanem

annál jóval kisebb. Ebből kifolyólag az RMT érzelmi/ideológiai jellegű identitása kívülről nézve egységesnek, erősnek, szervezettnek látszik. Valójában ez inkább felszíni burok, amely fizikailag kitölti ugyan a társadalmi nyilvánosságot, de társadalomépítő ereje nem túlságosan nagy.

A patetikus, poetizált nyelvhasználat és magatartás a politikai nyilatkozatoktól a könyvbemutatókig a közélet minden szférájában megjelenik. Aktivizáló, mozgósító ereje ma már minimális, falként, védőburokként azonban szerepe nem jelentéktelen.

c. Az affirmatív diszkurzusok szövetében jelennek meg – speciális kiemelések formájában – az RMT-re vonatkozó negatív előjelű kijelentések, és a legitim diszkurzusnak ellentmondó kijelentések. Ezek érkezhettek kívülről, ilyenek a román etnikumhoz tartozók „szélsőséges” kijelentések. De az RMT-n belül is jelentkezhetnek a domináns affirmatív diszkurzusnak ellentmondó kijelentések. Ezek az „ellenanyagok” rendkívül jól fölhasználható nyersanyagot jelentenek az affirmatív diszkurzusok termelői számára. Lehetővé teszik azt, hogy az affirmatív kijelentések az identitás termelésének egy másik szférájában, az elkülönböződés révén való identitásteremtésben is fölhasználhatók legyenek. Az „ellenanyagot” fölhasználva az affirmatív kijelentések már egy másik, az „idegen” kijelentés ellenében fogalmazódnak meg, s ez a szembeállítás az affirmatív kijelentéseknek újabb erőt, hitelt ad. Általában elmondható az, hogy a román társadalom irányából érkező, Funar-típusú nyilatkozatok elégséges „ellenanyaggal” látták el az RMT affirmatív diszkurzusait ahhoz, hogy folyamatossá és eredményessé tegyék az identitás szembenállások révén történő termelését. Az ellentétezés révén történt identitástermelés az elmúlt években sokkal hatékonyabbnak bizonyult, mint a tisztán affirmatív kijelentésekre építő identitástermelés. Az „ellenanyagok” rendszeres jelentkezése megerősítette az RMT és a román társadalom közti mentális/szimbolikus aszimmetriát.

d. Az RMT-n belül az elemző/értelmező diszkurzusok gyakorlatilag nincsenek jelen. Léteznek, de legitimitásuk nagyon alacsony fokú. Ennek oka többféle. 1920-tól kezdődően az elit rekrutációs gyakorlata általában nem támogatta az elemző/értelmező magatartásokat, s ez ma is így van. Ezért ilyen intézmények, fórumok nem alakultak. Azt lehet mondani, hogy Aradi József személyén kívül nem akadt olyan személyiség a romániai magyar elit történetében, aki (1) az RTM-t társadalomként kezelte, (2) s ha egyszemélyes intézmény formájában

is, de átmenetileg legitimitást tudott adni az RMT-re irányuló elemző/értelmező diszkurzusnak. A nyolcvanas években az RMT nyilvánosságának a visszaszorítása, illetve a Szabad Európa Rádió által támogatott diszkurzustípus, a Magyarországra áttelepült értelmiségiek által kialakított diszkurzustípus az érzelmi/ideológiai diszkurzusok dominanciáját hozta. Ez a helyzet ma is csak lassan változik, elsősorban azért, mert az elmúlt évek külső támogatási rendszere szintén az érzelmi/ideológus diszkurzust helyezte előtérbe. A még számbajöhető támogatási forrás, a Soros Alapítvány kolozsvári fiókja pedig az elemző/értelmező diszkurzus kialakításának fontosságát nem ismerte fel.

Megjegyzés:

Az RMT mai működését meghatározó komponensek közül még a következők elemzésére lehet kitérni: (1) az oktatási/nevelési szerkezet, amely adminisztratív vonalon az országos szervezethez tartozik, de működésében és mentális vonatkozásait illetően specifikus struktúrát alkot; (2) a vallási élet formális és informális intézményeinek hálózata; (3) a mindennapi élet szintjén működő informális struktúrák

Az első két komponenssel külön tanulmány keretében foglalkoztunk (A túlélés vonzásában. A romániai magyar oktatási és nevelési szerkezet mai állapotának jellemzése, a fejlesztést célzó stratégiai elképzelések körvonalazása. 1994; Egyház a társadalom szemszögéből. 1994). A mindennapi élet informális intézményrendszerének az RMT fenntartásában játszott szerepével kutatási programjaink során folyamatosan foglalkozunk. Ennek a jelenségkörnek az összefoglalása azonban csak, önálló program keretében képzelhető el.

Az RMT várható mozgásainak trendjeiről

Mivel a fölvázolt adottságokból sok komponenst nem ismerünk vagy csak részlegesen ismerünk, csak óvatos becsléseket tehetünk arra nézve, hogy az RMT a közeljövőben merre tart. Már egy-két terület alaposabb elemzése is sokkal több esélyt adna az értelmező számára. A jelenlegi helyzet azonban az, hogy néhány statisztikai adaton túl kevés ismeret van az elemzők birtokában. Az alábbiakban vázlatosan összefoglaljuk a romániai magyar társadalom mozgási trendjeivel kapcsolatos meglátásainkat.

1.

Az 1994-es és 1995-ös év folyamatainak ismeretében valószínűsíthető, hogy **az RMT-n belül a megjelenített felszín és a mindennapi gyakorlat közti távolság folyamatosan csökkenni fog.** Ez a folyamat kettős mozgás eredménye.

Egyfelől az elit által kitermelt és fenntartott, érzelmi/ideológiai elemekre alapozott identitás társadalmi súlya fokozatosan csökken. Mint burok már ma sem képez aktivizáló faktort, s csak ritkán képes cselekvéseket generálni. De még jelentős az a szerep, hogy egyéni vagy kollektív cselekvések számára biztonsági keretként, vonatkoztatási keretként funkcionáljon. Ez a szerepe ma fokozatosan csökken.

Másfelől, ha lassan is, de szemmel láthatóan növekszik a pragmatikus szabályokat követő mindennapi életvezetési modellek társadalmi súlya. Egyre több olyan életvezetés válik – egyelőre szűk körben – modellszerűvé, amely biztonsági keretként vagy vonatkoztatási keretként már nem az elit által termelt érzelmi/ideológikus burkot használja.

Mindkét folyamat esetében jelentős támogatást jelent az a tény, hogy a médiaelit egyre jelentősebb része távolodik el a politikai elitől. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a médiákban már nem kap minden esetben prioritást az affirmatív diszkurzus, s a keletkező „hézagokban” megjeleníthetnek a társadalmi élet át nem ideologizált eseményei is.

2.

Trendszerűnek nevezhető **a társadalom tagolódási folyamatainak erősödése** is. Ez a folyamat a romániai magyar társadalom szinte minden területét érinti. Itt csak néhány vonatkozásra térünk ki. Figyelemre méltó folyamatról van szó, mert a politikai elit az elmúlt években mindent megtett, hogy egységes és egyetlen romániai magyar pillért hozzon létre, vagy legalábbis megteremtse egy ilyen pillér létezésének a látszatát. Sok energia, szimbolikus és anyagi tőke fordítódott erre a célra. Ennek ellenére a tagolódás folyamata szemmel láthatóan erősödik. Ez egyrészt nyilvánvalóan összefügg az RMT-re ható külső erőforrások sokféleségével. Ez a gyakorlat a pilléreket pragmatikus kis lobbikra, csoportokra tagolja mind közéleti, mind gazdasági vonatkozásban. Másrészt viszont kimutathatók olyan jelek, amelyek már a saját erőből való, egyelőre kisléptékű tömbösödésekre utalnak.

A tagolódás más és más arculatot mutat az elit köreiben és a hétköznapi életben. A vezető szerepben lévő elit sokféle módszerrel

próbálja kivédeni ezt a tagolódási folyamatot. Az újabb és újabb csoportosulások, intézmények, platformok, lobbik azonban egyre formálisabbak és egyre rövidebb életűek. A tagolódással való szembehelyezkedés kapcsolatban van azzal, hogy 1989 után sokkal több elitpozíció alakult ki, mint amennyire az RMT-nek szüksége van, s mint amennyit saját erőforrásokból fenn tud tartani. Különösen a közéleti/politikai pozíciókat betöltő elit van nehéz helyzetben. Ma már nyilvánvaló, hogy csak kis része marad meg ebben a szerepkörben, s az is csak akkor, ha az erős külső erőforrásokkal tartós alkat köt. A nagy többségnek valamilyen szakma törvényei szerint professzionizálódnia kell. Ez a belső szelekciós folyamat a romániai magyar eliten belül ma is, a közeljövőben is sok konfliktust generál.

A szélesebb értelemben vett társadalom a tagolódást ma még nem érzékeli igazán. Az azonban már az egyéni, családi jellegű felhalmozási stratégiákból is érzékelhető, hogy az RMT-n belül az elkövetkező években erőteljes individualizálódási folyamat fog lezajlani. Egy olyan individualizációs folyamat, amely ebben a lokális közösségekre alapozó régióban mindmáig ismeretlen volt.

3.

Ha a mobilitással, migrációval, életformaváltással kapcsolatos **társadalmi mozgásokat** vesszük szemügyre, akkor a következőt érzékelhetjük: a társadalmi mozgások irányát illetően **ma nincsenek határozott irányultságok** sem egyéni, sem kollektív léptékekben. Próbálkozások minden mozgástípus esetében vannak, de minden próbálkozás kísérleti jellegű.

Sok példát találhatunk a lakhely megváltoztatására, a szakmaváltásra, a vertikális mobilitásként kezelhető munkahelyváltásra, az időszakos migrációra (ez utóbbi Magyarország irányába nagy méretekben zajlik). De minden próbálkozásnak jellemzője az óvatosság, a visszalépés lehetőségének fenntartása. A társadalmi mozgások száma nagy, de maguk a mozgások felületiek és óvatosak. Nem lehet találkozni a családi és kollektív erőforrásoknak olyan típusú aktivizálásával, mint amilyent a hetvenes évek urbanizációs hullámában tapasztalhattunk.

A kivárás, a visszafogott és nem kockázati jellegű próbálkozások mellett természetesen zajlik az egyéni, családi típusú felhalmozás. Ennek formái, mértékei ma nem ismertek. Ezért nem lehet tudni, hogy milyen változási potenciálok halmozódnak fel. Ugyanakkor a változási potenciálok azért sem láthatók, mert a korábban elemzett rehabilitációs folyamatok átmenetileg sokmindent eltakarnak.

Feltételezhető, hogy a rehabilitációs folyamatok kifulladásával a társadalmi folyamatok szokatlan módon fölgyorsulnak.

E trendek tekintetében csak akkor alkothatnánk pontosabb véleményt, ha sor kerülne a családok keretében zajló felhalmozások vizsgálatára. A mindennapi élet különböző szféráit érintő korábbi vizsgálataink alapján egészen biztosan állítható, hogy az RMT-ben sokkal több mozgósítható potenciál van, mint amennyi ma kifejti a hatását. Nem látható azonban, hogy mikor, milyen hatások nyomán, milyen módon kerülhet sor ezeknek a tartalékoknak az aktivizálására.

4.

A saját-idegen viszonyt megtestesítő magatartások tekintetében nem várható különösebb változás. Ezen belül **az RMT – román társadalom relációról elmondható az, hogy a köztük lévő mentális/szimbolikus aszimmetria az elmúlt években megerősödött, stabilizálódott.** Ez a viszony lehetővé teszi a hétköznapi kooperáció sok-sok formáját, de az egyes találkozási helyzet „enmarked situation” módjára funkcionál. Ez azt jelenti, hogy adott találkozási helyzetben (ami lehet tényleges vagy mentális találkozási helyzet) a beszéd, a magatartás, a döntés, a cselekvés kereteit az immanens kulturális szabályok teremtik meg.

Az az aszimmetrikus viszony strukturálisan nem konfliktusos, de ugyanakkor kizár egy sor interetnikus együttélési formát. Nem támogatja például az „olvasztótégely-modellt”, a „keveredést”, a tömeges méretű asszimilálódást. S mindennek az alakulása valószínűleg nem függ majd az RMDSZ ideológiájától, a romániai magyar politikai elit alkuitól, a román-magyar alapszerződéstől stb.

Az RMT az interetnikus viszony tekintetben elfoglalt egy alapmagatartást, s ez rövid távon nem módosul. Nem befolyásolják többek között a reprezentatív vagy kampányszerű együttműködési akciók sem (tárgyalások, szemináriumok, közös akciók vagy ünnepek, közös baráti társaságok stb). Jelen pillanatban úgy tűnik, hogy az RMT-vel együttműködési alkut kell kötni, s ezt az alkut már nem csupán a mindenkori román vezetésnek, hanem magának a román társadalomnak kell megkötnie. A politikai szervezetek közötti alkuk ezt a megerősödött aszimmetrikus viszonyt már érdemben nem fogják érinteni.

Csíkszereda, 1995. május–július

Szakirodalom:

Anderson, B. 1983

Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism. London.

Barth, F. 1969

Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organisation of Cultural Difference. London: Allen & Unwin.

Biró A. Zoltán – Bodó Julianna 1993

Kizárási és bekebelezési technikák interetnikus kapcsolatokban. **Antropológiai Műhely** 1993. 1. 69–95.

Biró A. Zoltán – Gagy József 1993

Román-magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában (Az előzmények és a mai helyzet). **Antropológiai Műhely** 1993. 1. 5–66.

Cohen, A. 1974

Urban Ethnicity. London: Tavistock (ASA Monograph 12).

Cohen, A. P. (ed) 1982

Belonging: Identity and Social Organisation in British Rural Cultures. Manchester: University Press.

Cohen, A. P. 1985

The Symbolic Construction of Community. London: Routledge.

Enyedi Zsolt 1993

Pillér és szubkultúra. A politikai – kulturális tagolódás egy lehetséges fogalmi kerete. **Politikatudományi Szemle** 2, 4. 21–50.

Gellner, E. 1983

Nations and Nationalism. Oxford: Blackwell.

Grillo, R. D. (ed) 1980

‘Nation’ and ‘State’ in Europe: Anthropological Perspectives. London – New-York: Academic Press.

Hobsbawn, E – Ranger, T. (eds) 1983

The Invention of Tradition. Cambridge: University Press.